

Теоретико-методологічні засади забезпечення інформаційної безпеки людини, суспільства, держави

Анотація: В статті раскрыты особенности ведения Россией информационной войны против Украины в контексте событий на временно оккупированных территориях (Автономная Республика Крым, части Донецкой и Луганской областей); сферы влияния информационной войны России; методы и средства, которые при этом используются; аспекты международного сотрудничества; вопросы совершенствования противодействия информационной войне соседнего государства.

Ключевые слова: информационная безопасность, информационная война, информационное пространство, информация, средства массовой информации.

Abstract: The article reveals the features of Russian information warfare against Ukraine in the context of events on the temporarily occupied territories (Autonomous Republic of Crimea, a part of Donetsk and Lugansk regions); spheres of influence of the Russian information war; methods and means which are used; the aspects of international cooperation; issues of improvement of counteracting to information war of the neighboring state.

Key words: information security, information warfare, information space, information, mass media.

УДК 321.011:65.012.8

СОЛОДКА Олена Маркіянівна

ГЕНЕЗА НАУКОВИХ ТА ПРАВОВИХ ПІДХОДІВ ДО ФОРМУЛЮВАННЯ КОНЦЕПТУ «ІНФОРМАЦІЙНИЙ СУВЕРЕНІТЕТ»

Постановка проблеми. Прискорення процесів глобалізації та інтеграції, зростання глобальних інформаційних потоків, розвиток інформаційних технологій, а також використання окремими суб'єктами та їх групами зазначених процесів у протиправних цілях чинять суттєвий тиск на реалізацію державного суверенітету. Оскільки наведені питання виникли в умовах зародження та становлення інформаційного суспільства, сьогодні вони набувають дедалі більшої актуальності, що пов'язано з переходом діяльності сучасної дер-

жави в транскордонний цифровий вимір, збільшенням ролі та впливу інформації на забезпечення національної та міжнародної безпеки, а відтак необхідністю виокремлення та формулювання поняття «інформаційний суверенітет», уточнення його характеристик для виявлення практичної відповіді на питання про методи й засоби його збереження та вдосконалення.

У такій ситуації забезпечення інформаційного суверенітету України як об'єкта глобальних інформаційних впливів, так і як повноправ-

Theoretical and methodological basis for ensuring information security of person, society and state

ного суб'єкта міжнародної діяльності, міжнародних інформаційних обмінів має велике значення. Проблему посилює також поява принципово нових загроз в інформаційній сфері.

Практика інформаційної діяльності протягом останніх десятиріч показує, що такі загрози насамперед пов'язані із:

– можливістю порушення змістовної цілісності, недостатнього забезпечення необхідної вичерпності суверенних масивів інформації в структурі соціальних інформаційних баз для існування і розвитку держави, нації, всіх необхідних соціальних складових сучасного суспільства;

– можливістю порушення організаційної структури дотримання і розвитку інформаційного суверенітету;

– відсталістю в процесі розвитку інформаційних технологій, призначених для обслуговування суверенних масивів інформації, а також технологій забезпечення і розвитку інформаційного суверенітету;

– зниженням значення інформаційного ресурсу ЗМІ як джерела оновлення суверенних інформаційних ресурсів у зв'язку із зниженням якості відображення державних, національних інтересів, можливим послабленням їх значення в об'єктивному, оперативному інформуванні суспільства про найбільш значущі для нього події, у зв'язку із зниженням якості інформаційної діяльності, ослабленням суспільної ролі в утвердженні духовно-ціннісних орієнтирів сучасної України;

– відставанням правової бази забезпечення інформаційного суве-

ренітету від об'єктивних умов його реалізації;

– порушенням основ збереження балансу вітчизняних (державних, національних) інтересів у міжнародному інформаційному співробітництві [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній науковій літературі питання забезпечення інформаційного суверенітету відображені як комплексно у наукових працях (О. Олійник, В. Горовий, О. Соснін, В. Супрун, Л. Шиманський), так і частково у дослідженнях різноманітних аспектів становлення інформаційного суспільства (Д. Бел, Г. Белов, У. Дайзард, М. Кастельс, К. Мей, Е. Тофлер, Ф. Уебстер), системи інформаційної безпеки (О. Довгань, Б. Кормич, В. Пилипчук, В. Цимбалюк, М. Швець, О. Баранов, Д. Дубов), інформаційного права (А. Марущак, І. Бачило, К. Беляков, В. Копилов, Т. Костецька), захисту інформаційного простору (О. Зернецька, О. Дубас, В. Соловійов, І. Чиж, А. Шевцов), вироблення інформаційної політики (І. Арістова, К. Беляков, В. Брижко, О. Гальченко, В. Коляденко, О. Литвиненко, Є. Макаренко).

Метою статті є визначення характерних особливостей наукової та правової думки щодо формулювання поняття «інформаційний суверенітет».

Виклад основного матеріалу. Загалом типові дефініції суверенітету в словникових виданнях мають характерну особливість, пов'язану із визначенням меж суверенітету, як правило, кордонами держав, певними

Теоретико-методологічні засади забезпечення інформаційної безпеки людини, суспільства, держави

географічними параметрами: «суверенітет – це верховенство влади всередині країни та її незалежність від влади будь-якої іншої держави», «виняткове здійснення влади в певній державі без зовнішнього втручання, незалежність держави від інших держав у зовнішній і внутрішній політиці» [2].

Відтак державний суверенітет має дві сторони:

1) внутрішню, яка відображає властивості державної влади стосовно всіх інших організацій у політичній системі суспільства, її монопольне право на створення законодавства, управління і поширення повноважень в межах усієї державної території;

2) зовнішню, що відбиває можливість держави як суб'єкта міжнародного права у взаємовідносинах з іншими державами, неприпустимість втручання ззовні у внутрішньодержавні справи.

Однак, якщо повернутися до розгляду інформаційного суверенітету, то варто зазначити, що сучасні процеси інформатизації, потужні інформаційні обміни в рамках глобального інформаційного простору сьогодні значною мірою нівелюють територіально-географічні особливості суверенітету як такого. В епоху становлення інформаційного суспільства акценти державного суверенітету дещо змінюються і на перший план виходить його інформаційна складова.

У Декларації про державний суверенітет України визначено державний суверенітет України як «верховенство, самостійність, повноту і

неподільність влади Республіки в межах її території та незалежність і рівноправність у зовнішніх зносинах» [3].

В інформаційній сфері це проявляється у повноваженнях держави самостійно визначати свою інформаційну політику з урахуванням приписів міжнародного права в національному інформаційному просторі України. Відповідно інформаційний простір України – це середовище, в якому здійснюється продукування, зберігання та поширення інформації, на яку розповсюджується юрисдикція України.

Вперше глобальна дискусія щодо інформаційного суверенітету мала місце після запуску Радянським Союзом супутника у 1957 році, за допомогою якого інформація могла передаватись у будь-яку точку світу, тоді постало питання про загрозу можливості контролювати потоки інформації, яка надходить до широкого іноземного користувача, та протидії радянській пропаганді.

Як вирішення десятирічної дискусії 15 листопада 1972 року ЮНЕСКО ухвалила «Декларацію керівних принципів з використання мовлення через супутники для вільного розповсюдження інформації, розвитку освіти і розширення культурних обмінів», основоположною ідеєю якої є те, що супутникове телебачення поважатиме суверенітет та рівність усіх держав, а кожна країна матиме право вирішувати питання контенту освітніх програм, які передаються супутником її громадянам [4].

Схоже положення закладене у єдине визначення інформаційного

Theoretical and methodological basis for ensuring information security of person, society and state

суверенітету, що міститься у Законі України «Про Національну програму інформатизації» від 1998 року, як «здатність держави контролювати і регулювати потоки інформації з-поза меж держави з метою додержання законів України, прав і свобод громадян, гарантування національної безпеки держави» [5]. На нашу думку, таке визначення відображає технічну складову інформаційного суверенітету.

У Законі України «Про інформацію» (редакції 1992–2011 років) [1] вказувалось, що основою інформаційного суверенітету України є національні інформаційні ресурси, до яких входить вся належна їй інформація, незалежно від змісту, форм, часу і місця створення, а Україна самостійно формує інформаційні ресурси на своїй території і вільно розпоряджається ними, за винятком випадків, передбачених законами і міжнародними договорами (ст. 53); у ст. 54 зазначалось, що інформаційний суверенітет України забезпечується: виключним правом власності України на інформаційні ресурси, що формуються за рахунок коштів державного бюджету; створенням національних систем інформації; встановленням режиму доступу інших держав до інформаційних ресурсів України; використанням інформаційних ресурсів на основі рівноправного співробітництва з іншими державами [6], проте у новій редакції закону вказані положення не знайшли свого відображення.

Приймаючи нову редакцію Закону України «Про інформацію», що набула чинності 9 травня 2011 року,

законодавцем було враховано висновки експертів Ради Європи та вилучено поняття «інформаційний суверенітет», що, як вони вважають, «не належить до принципів, вжитих хоча б в одному договорі про захист прав людини» [7]. На нашу думку, в цьому випадку йдеться, власне, про недоречність визначення вказаного поняття саме у Законі України «Про інформацію», оскільки складність концепту інформаційний суверенітет та необхідність його забезпечення вимагає окремого нормативно-правового акта.

Ще однією засторогою щодо правової регламентації поняття «інформаційний суверенітет» вважають те, що воно може порушити принцип транскордонності права доступу до інформації, яке в інформаційному суспільстві є одним із фундаментальних прав людини і громадянина та включає свободу дотримуватися своїх поглядів, одержувати і передавати інформацію та ідеї без втручання органів державної влади і незалежно від кордонів (Загальна декларація з прав людини, Міжнародний пакт про громадянські та політичні права, Європейська конвенція про захист прав людини та основоположних свобод).

Проте на сучасному етапі найбільший інтерес до концепту «інформаційний суверенітет» та вироблення механізмів його реального забезпечення спостерігається з боку таких світових лідерів, як Росія та Китай і скоріше сприймається ними як можливість тотального контролю в інформаційній сфері, про що свідчить правотворча діяльність у напрямі чіткої регламентації усіх дій

Теоретико-методологічні засади забезпечення інформаційної безпеки людини, суспільства, держави

суб'єктів в інформаційному просторі, у тому числі й кібернетичному.

У розвинених демократичних країнах інформаційний суверенітет сприймається швидше як принцип визначення юрисдикції у міжнародній відповідальності, що відповідає ухваленому в США та країнах Європи так званого «багатосторонньому підходу» (multi-stakeholder approach) [8], свободі інформаційного простору [9].

Завдання із забезпечення інформаційного суверенітету України визначено як першочергові в інформаційній сфері в Законі України «Про основи національної безпеки» – основним напрямом державної політики з питань національної безпеки в інформаційній сфері є забезпечення інформаційного суверенітету України (ст. 8) [10].

Міністерство інформаційної політики України (МІП) є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади у сфері забезпечення інформаційного суверенітету країни, зокрема з питань поширення суспільно важливої інформації в Україні та за її межами, а також забезпечення функціонування державних інформаційних ресурсів [11]. Якщо детальніше аналізувати функцію МІП щодо цієї діяльності, то логічно виникає питання, які є інші завдання у розрізі забезпечення інформаційного суверенітету, де і ким вони визначені та на кого покладаються.

Концепт інформаційного (мережевого, цифрового) суверенітету також актуалізується у науковому дискурсі як іноземному, так і вітчизняному.

Так, на переконання В. Гонга, інформаційний суверенітет – це повнота влади щодо встановлення інформаційного порядку всередині держави і незалежне право держав створювати, передавати і використовувати інформацію без втручання ззовні. На його думку, такий тип суверенітету є мінливим і вирізняється відносністю, відкритістю, прогресивністю і прагматизмом на відміну від абсолютного, закритого, оборонного і риторичного характеру суверенітету класичного [12].

Проте Дж. Барлоу в «Декларації незалежності кіберпростору» ще в 1996 році заявляв, що кіберпростір знаходиться поза суверенітетом і кордонами будь-якої держави [13]. Хоча у міжнародному праві щодо трактування інформаційного суверенітету зазначено (наприклад, у «Талліннському керівництві із застосування міжнародного права до кібервійн»), що діюче міжнародне право, засноване на територіальності, може бути застосоване і до кіберпростору, а отже, держава володіє суверенітетом і юрисдикцією над інфраструктурою, яка знаходиться на її території [14].

В. Супрун в дисертаційному дослідженні «Теоретико-правові основи інформаційного суверенітету» визначає поняття «інформаційний суверенітет» як стан самостійності формування певних ресурсів, даних, створених у результаті здійснення державою своєї свободи, за рахунок держави або суб'єктів держави, внаслідок реалізації права на інформацію, що забезпечує рівність її у міжнародному інформаційному просторі, які вказують на її авторську

Theoretical and methodological basis for ensuring information security of person, society and state

належність державі, органам влади, органам місцевого самоврядування. Інформаційний суверенітет передбачає захист інформаційних ресурсів та створення режиму доступу до інформаційних ресурсів України для іноземних держав [15].

На думку О. Олійника, О. Сосніна, Л. Шиманського, інформаційний суверенітет Української держави – це виключне право України відповідно до Конституції, законодавства України та норм міжнародного права самостійно і незалежно з додержанням балансу інтересів особи, суспільства і держави визначати й здійснювати внутрішні та геополітичні національні інтереси в інформаційній сфері, державну внутрішню і зовнішню інформаційну політику, розпоряджатися власними інформаційними ресурсами, формувати інфраструктуру національного інформаційного простору, створювати умови для його інтегрування у світовий інформаційний простір та гарантувати інформаційну безпеку держави [16].

О. Онищенко, В. Горовий, В. Попик розглядають інформаційний суверенітет Української держави як межі контролю необхідних для існування й розвитку соціальних структур інформаційних ресурсів, обумовлені специфікою призначення цих структур, характерними для них засобами досягнення суспільно значущих цілей, відповідною самобутністю і підтвердженою суспільною практикою традицією [1].

На думку О. Радутного, інформаційний суверенітет України – це верховенство та незалежність дер-

жави в інформаційній сфері, її здатність у відповідності до прав і свобод людини та громадянина контролювати і регулювати потоки інформації з-поза меж держави та всередині неї, спроможність ефективно протидіяти зовнішнім та внутрішнім інформаційним загрозам [17].

Проте Б. Кормич вважає недоречним використання такої дефініції, як «інформаційний суверенітет», адже, з одного боку, можливість існування такого виду суверенітету та відокремленого національного інформаційного простору спростовується розвитком інформаційних технологій та інформаційних відносин у процесі глобалізації та інформатизації, з іншого боку, моделювання окремого «інформаційного» суверенітету суперечить положенням цілої низки міжнародно-правових актів, починаючи з Міжнародного пакту про громадянські та політичні права [18].

Однак, як зауважує С. Краснер – один з найбільш авторитетних авторів у питаннях державного суверенітету на Заході, «глобалізація не підриває фундаментальні основи суверенітету держав. Глобалізація – це виклик ефективності державного контролю, але це не є доказом того, що нові виклики суттєво відрізняються від старих» [19].

Підтримуємо думку Н. Новікової про те, що повна відмова від окреслення меж інформаційного простору держави та інформаційного суверенітету суттєво обмежить вплив держави на відносини в інформаційній сфері та, оскільки поняття суверенітету включає в себе не лише

Теоретико-методологічні засади забезпечення інформаційної безпеки людини, суспільства, держави

здатність держави впливати на внутрішні процеси, а також її місце серед країн міжнародної спільноти, може призвести до порушень у сфері інформаційної безпеки. У цьому сенсі при визначенні інформаційного суверенітету необхідно досягти певного балансу між правом на інформацією та вимогами щодо державної інформаційної безпеки [20].

Поняття «інформаційний суверенітет» є порівняно відокремленим видом державного суверенітету, адже ознаки державного та інформаційного суверенітетів не завжди збігаються. Це дає нам підстави стверджувати, що інформаційний суверенітет, хоча і є видовим відносно державного, однак відрізняється від останнього колом суб'єктів, наділених цим видом суверенітету, методами їх правового регулювання, різним станом нормативно-правового забезпечення порівнюваних категорій [15].

Варто зауважити також, що про будь-який суверенітет доцільно говорити лише за умови наявних можливостей його контролю й захисту, про наявність реальних засобів впливу на ситуацію, технічних, технологічних, аж до використання наявних силових можливостей, що можуть забезпечити підтримання впливу всіх інших інструментів зміцнення й розвитку інформаційного суверенітету.

Відтак як правова регламентація, так і наукові підходи до визначення поняття «інформаційний суверенітет» є дискусійними, однак цілком очевидно, що вже зараз можна виявити ряд чинників, які є суттєвими для його забезпечення, зокрема:

– забезпечення реального інноваційного потенціалу країни та її здатності до самостійного творення (від ідеї до реалізації) новітніх технологій;

– створення (або стимулювання створення) національних ІТ-ТНК;

– збільшення військового кіберпотенціалу держави;

– проактивна зовнішньополітична позиція з ключових питань інформаційного розвитку;

– акцент на розвиток власного контенту та технологічної інфраструктури [21].

Висновки. Зважаючи на проведене дослідження, можна стверджувати, що питання інформаційного суверенітету актуалізуються в сучасних умовах прискореного розвитку інформаційного суспільства.

Таким чином, аналіз стану правового регулювання проблеми забезпечення інформаційного суверенітету в національному законодавстві свідчить про суттєві прогалини, які ускладнюють подальший розвиток та удосконалення законодавства в інформаційній сфері, процес формування й розвитку інформаційного суспільства. Іноземна практика вказує на диверсифіковані підходи до правової регламентації зазначеного питання, що обумовлено різного роду факторами – типом правової системи, видом державно-правового режиму, рівнем інформаційно-технологічного розвитку держави тощо.

Наукова дискусія з цього приводу триває вже достатньо довго і на сьогодні переважно полягає у наступному:

Theoretical and methodological basis for ensuring information security of person, society and state

– питанні доцільності виділяти інформаційний суверенітет в окремий вид суверенітету;
– трактуванні інформаційного суверенітету як абсолютного контролю

лю в інформаційній сфері, механізму забезпечення інформаційної та загальною національної безпеки, принципу визначення юрисдикції у міжнародній відповідальності.

Рецензенти:

кандидат юридичних наук, доцент

Т. Ткачук,

кандидат юридичних наук О. Шепета

Список використаних джерел

1 Національний інформаційний суверенітет у контексті розвитку новітніх інформаційних технологій / [О. С. Онищенко, В. М. Горовий, В. І. Попик та ін.]; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К.: НБУВ, 2011. – 154 с.

2 Політологічний енциклопедичний словник / упоряд. В. П. Горбатенко; за ред.: Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. – 2-ге вид., допов. і переробл. – К.: Генеза, 2004. – С. 643.

3 Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р. № 55-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/275/1991>.

4 Декларація керівних принципів з використання мовлення через супутники для вільного розповсюдження інформації, розвитку освіти і розширення культурних обмінів від 15 листопада 1972 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_388.

5 Закон України «Про Національну програму інформатизації» від 4 лютого 1998 р. № 74/98-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/559/2011>.

6 Закон України «Про інформацію» від 2 жовтня 1992 р. № 2657-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 48. – Ст. 351.

7 Висновок експертів Ради Європи щодо проекту закону про інформацію

[Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://helsinki.org.ua/index.php?id=1173882959>.

8 A strategy for a Secure Information Society – Dialogue, partnership and empowerment. Communication from the Commission to the Council, the European Parliament, the European economic and social Committee and the Committee of the Regions. Brussels, 2006. URL: http://ec.europa.eu/information_society/doc/com2006251.pdf. P. 7–9.

9 United States of America International Strategy for Cyberspace: Prosperity, Security, and Openness in a Networked World. May 2011. URL: http://www.whitehouse.gov/sites/default/files/rss_viewer/international_strategy_for_cyberspace.pdf.

10 Закон України «Про основи національної безпеки України» від 19 червня 2003 р. № 964-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 39. – Ст. 351.

11 Постанова Кабінету Міністрів України «Положення про Міністерство інформаційної політики України» від 14 січня 2015 р. № 2 // Офіційний вісник України. – 2015. – № 6. – Ст. 124.

12 Gong W. Information Sovereignty Reviewed // Intercultural Communication Studies. – 2005. – № 1.

13 Barlow J.P. A Declaration of the Independence of Cyberspace [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL:

Теоретико-методологічні засади забезпечення інформаційної безпеки людини, суспільства, держави

<https://projects.eff.org/~barlow/Declaration-Final.html>.

14 Tallinn manual on the international law applicable to cyber warfare / Ed. M.S. Schmitt New York, 2013. P. 25, 71.

15 Супрун В. М. Теоретико-правові основи інформаційного суверенітету : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / В. М. Супрун. – Х., 2010. – 21 с.

16 Олійник О. В., Соснін О. В., Шиманський Л. Є. Політико-правові аспекти формування інформаційного суспільства суверенної і незалежної держави [Електронний ресурс] / О. В. Олійник, О. В. Соснін, Л. Є. Шиманський. – Режим доступу : http://www.niss.gov.ua/book/Sosnin_2.htm. – С. 2.

17 Радутний О. Е. Можливість захисту інформаційного суверенітету України кримінально-правовими засобами / О. Е. Радутний // Інформація і право. – 2014. – № 3(12).

18 Кормич Б. А. Організаційно-правові основи політики інформаційної безпеки України : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07 / Б. А. Кормич. – Х., 2004. – 42 с.

19 States and Sovereignty in the Global Economy / edited by David A. Smith, Dorothy J. Solinger and Steven C. Topik. – London, 1999. – P. 34.

20 Новікова Н. А. Інформаційний простір як основа інформаційної функції сучасної держави. Актуальні проблеми держави і права [Електронний ресурс] / Н. А. Новікова. – Режим доступу : <http://www.apdp.in.ua/v61/50.pdf>.

21 Дубов Д. В. Проблеми нормативно-правового забезпечення інформаційного суверенітету в Україні : Аналітична довідка НІСД [Електронний ресурс] / Д. В. Дубов. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/1466>.

Аннотация: Исследуются особенности научных и правовых подходов к определению концепта «информационный суверенитет».

Ключевые слова: суверенитет, государственный суверенитет, информационный суверенитет.

Abstract: The article deals with peculiarities of scientific and legal approaches to the formulation of the concept «information sovereignty».

Key words: sovereignty, state sovereignty, information sovereignty.